

Ibrahim GASHI & Majlinda MISINI

**POLITIKA E JASHTME E TURQISË DHE LUFTA E
KOSOVËS: DISKUTIMET MBI ÇËSHTJEN E KOSOVËS NË
ASAMBLENË E MADHE KOMBËTARE TË TURQISË
(1998-1999)**

Abstrakt:

Ballkani ishte një nga pikat më të rëndësishme në agjendën e politikës së jashtme turke gjatë viteve të '90-ta. Me fillimin e luftës në Kosovë, Ankaraja zyrtare ndoqi një politikë aktive duke dëshmuar se si vend ballkanik Turqia e përqaftonte çështjen e Kosovës, mbante peshën e saj, dhe përmbushte përgjegjësinë e saj morale. Në një linjë me partnerët e saj gjeostrategjikë, shteti turk theksoi domosdoshmërinë e uljes së tensioneve dhe të balancimit të kërkesave të palëve duke mbajtur fillimisht një pozicion të moderuar përballë zgjidhjeve të tjera politike të mundshme për Kosovën. Me shtimin e reperkusioneve të aparatit serb në Kosovë, Turqia do të rivlerësonte politikën e saj të jashtme në raport me çështjen e Kosovës duke ndjekur në muajt në vazhdim një linjë më të vendosur dhe më të ashpër kundrejt palës serbe. Në këtë ndryshim të politikës së jashtme turke, përveç aktivitetit të faktorit ndërkombëtar do të luante një rol të rëndësishëm dhe akteri politik i brendshëm. Qëllimi i punimit është të analizohet shkalla e ndikimit të këtyre akterëve në pozicionimin final të palës turke, duke vendosur theksin në diskutimet e bëra mbi çështjen e Kosovës në Asamblenë e Madhe Kombëtare të Turqisë.

Fjalët kyçe: *Kosova, Asambleja e Madhe Kombëtare e Turqisë, NATO, shtypi turk.*

“Taktika e Millosheviqit për të imponuar një çështje nacionale në qendrën e vëmendjes së politikës së Jugosllavisë shënoi fillimin e përplasjes në Ballkan që përfundoi në luftë më 1991”.¹ Shkëputja e republikave përbërëse nga Republika Socialiste Federative e Jugosllavisë u shoqërua nga luftëra ndëretnike, të cilat nuk sollën dhe përfundimin e krizës në Kosovë. Me gjithë situatën e ndjerë që karakterizoi muajt e parë pas nënshkrimit të Marrëveshjes së Dejtonit, ngjarjet e njëpasnjëshme në këtë vend si aksionet e ndërmarra nga pala shqiptare dhe serbe dhe rritja e numrit të të vrarëve nga të dyja palët, nuk arritën të tërheqin vëmendjen e bashkësisë ndërkombëtare. Sipas gazetarit britanik të specializuar në Evropën Juglindore, Misha Glenny, vetëm mësymja serbe në Prekaz do të sillte përfshirjen e drejtpërdrejtë të Evropës Perëndimore dhe SHBA-së në çështjet e këtij konflikti.²

Fillimi i konfliktit të armatosur dhe procesi i shpërbërjes së Jugosllavisë në Ballkan solli në mënyrë të natyrshme përfshirjen e Turqisë në rajon si një aktor i rëndësishëm ndërkombëtar. Pozicioni gjeograf i Turqisë, lidhjet historike, kulturore dhe marrëdhëniet ekonomike me vendet e rajonit ndikuan që Turqia të ndiqte një politik aktive në përpjekje për t’i shtyrë palët e përfshira në konflikt drejt gjetjes së një *modus vivendi*. Sipas studiuesit Coşkun, gjatë procesit të shpërbërjes së Jugosllavisë dhe veçanërisht gjatë Luftës së Bosnjës, Turqia zbatoi politikën e saj të jashtme më aktive pas Qipros.³ “Megjithëse në vitet e para pas mbarimit të Luftës së Ftohtë, në politikën e jashtme turke u shfaqën kërkime të reja dhe u vunë në pikëpyetje qasjet e vjetra, orientimi, ideologjia dhe mjetet kryesore të

¹ Misha Glenny, *Rënia e Jugosllavisë*, Shkodër: Rozafa, 2017, 15.

² Misha Glenny, *Histori e Ballkanit. Nacionalizmi, luftërat dhe Fuqitë e Mëdha 1804-2012*, Prishtinë: Pema, 2019, 650-660.

³ Birgül Demirtaş Coşkun, “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası, 1990-2008”, *Uluslararası İlişkiler*, v. 7, no. 27, Güz 2010, 52.

politikës së jashtme të Turqisë vazhduan të përqendroheshin në SHBA dhe në NATO”.⁴ Kësisoj, edhe gjatë luftës në Kosovë, politika e jashtme turke u zhvillua në partneritet të ngushtë me SHBA-në. Veçori e saj ishte aktivizimi diplomatik me përpjekjet e panumërta për krijimin e një terreni të përbashkët ndërkombëtar që do të mundësonte zgjidhje paqësore të krizës.

Thirrjet e autoriteteve turke për ndalje të dhunës në Kosovë, balancimin e kërkesave të palëve dhe zgjidhje të konfliktit në suazat e ruajtjes së sovranitetit dhe integritetit territorial të Jugosllavisë, me kalimin e kohës do t'i linin vend mesazheve dhe akuzave të forta të lidërshiptit turk në drejtim të Beogradit, deri në masën që diskutimi i opsionit të çlirimit dhe Pavarësisë së Kosovës nga ana e institucioneve turke do të cilësohej si domosdoshmëri. Përse diplomacia turke gjatë rrugës shfaqti këtë ndryshim, për të cilin studiuesit turq argumentojnë se paraqet një ndryshim taktik? Cila ishte natyra e faktorëve që ndikuan në pozicionimin final të palës turke gjatë luftës në Kosovë? Në këtë kuptim, është e përshtatshme të bëhet një analizë lidhur me dimensionin që morën zhvillimet në Kosovë brenda skenës së brendshme politike të Turqisë.

Sinjalet e hershme diplomatike të Turqisë për çështjen e Kosovës: analiza e deklaratave dhe pozicionimit

“Një kulturë politike mjaft e zgjuar dhe e sofistikuar kishte marr hov ndër shqiptarë të Kosovës që nga viti 1989”, - shkruan Malcolm. Deklaratat e Pavarësisë së Sllovenisë dhe Kroacisë nxitën palën shqiptare që ta kthenin në realitet rezolutën e miratuar një vit më parë për shpalljen e Kosovës si një etnitet të barabartë e të pavarur në kuadrin e Federatës Jugosllave. Në shtator të vitit 1991, shqiptarët e Kosovës organizuan referendumin për të marrë vendimin për shpalljen

⁴ Ramazan Gözen, “Türk Dış Politikasında Değişim var mı?”, in *Türkiye'nin Dış Politikası*, ed. Idris Demir, Bursa: Dora, 2014, 19-36; Idris Bal, “Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim”, in *Türkiye'nin Dış Politikası*, ed. Idris Demir, Bursa: Dora, 2014, 37-62.

e Kosovës Republikë, sovrane e të pavarur. Një palë zgjedhje të organizuara në maj të vitit 1992, do t'i hapnin rrugë ngritjes së institucioneve paralele në Kosovë, ekzistenca e të cilave shoqëroi marrëdhëniet shqiptaro-serbe në gjithë dekadën e fundit të shekullit të kaluar.⁵ Në kuadër të përpjekjeve për ndërkombëtarizimin e çështjes së Kosovës dhe njohjen ndërkombëtare të institucioneve paralele të ngritura në Kosovë, administrata shqiptare e udhëhequr nga presidenti Rugova, do të kërkonte natyrshëm, mbështetjen e institucioneve turke.⁶

Duke zbatuar me përpikëri sloganin “*Paqe në shtëpi, paqe në botë*” të themeluesit të Republikës së saj dhe duke përqendruar debatin në statusin juridik të Kosovës, “Turqia u kujdes që të mos bënte zgjedhje që do ta legjitimonin procesin e shpërbërjes së Jugosllavisë dhe do ta vështirësonin vendosjen e ekuilibrave të rinj pas këtij procesi. Në fakt, Turqia i kushtoi rëndësi të veçantë ruajtjes së statusit të Kosovës dhe mbrojtjes të së drejtave të shumicës shqiptare, por nuk e njohu pavarësinë e këtij vendi”.⁷ Për muaj me radhë Turqia e pa luftën në Kosovë nga një perspektivë diplomatike duke u

⁵ Noel Malcolm, *Kosovo A Short History*, London: Pan Books, 2002, 334-387. Për një analizë të statusit juridik të Kosovës nën Jugosllavi dhe një pasqyrë të marrëdhënieve shqiptaro-serbe në kuadër të strukturës federale jugosllave, shih: Ana Lalaj, *Kosova, rruga e gjatë drejt vetëvendosjes (1948-1981)*, Tiranë: Mësonjëtorja e parë, 2000; Oliver Jens Schmitt, *Kosova, histori e shkurtër e një treve ballkanike*, Prishtinë: KOHA, 2012.

⁶ Kërkesa e përfaqësuesve shqiptarë për njohjen e pavarësisë së Kosovës dhe mbështetje ndërkombëtare u bë dhe në kohën kur konflikti në Kosovë mori dimensione të tjera. Shih intervistën e sekretares së Jashtme të Rugovës, deputetes Edita Tahiri të dhënë për shtypin turk: “Kosova’ya barış gücü gelmeli”, *Milliyet*, 9 Mart 1998, 24.

⁷ Fuat Aksu, “Kosova Krizinde Türkiye’nin Dış Politikası”, *Journal of Social Science*, no. 1, April 2010, 54-58.

Studiuesi tjetër turk, Demirtaş Coşkun, duke bërë krahasime ndërmjet rastit të Kosovës dhe Bosnjës, në studimin e tij argumenton se për dallim nga rasti i Kosovës, Turqia për një varg arsyesish pati një qëndrim më të vendosur në rastin e Bosnjës, duke qëndruar haptazi në anën e boshnjakëve gjatë luftës, shih: Coşkun, “Kosova’nın Bağımsızlığı”, 59.

shprehur pro dialogut dhe zgjidhjes së problemit përmes kanaleve diplomatike, të bazuar në parime universale që favorizonin ruajtjen e sovranitetit dhe integritetit territorial të Jugosllavisë.

Në mars të vitit 1998, kolumnisti turk për çështje të jashtme, Sami Kohen, në analizën e tij të bërë për gazetën turke “Milliyet” shkruante se Turqia nuk mund të zhytej në aventura që rrezikonin stabilitetin në rajon. Duke iu referuar irredentizmit kurd, kolumnisti turk vlerësonte se ishte e gabuar që kërkesat e shqiptarëve të Kosovës, të cilat bazoheshin në të drejtat e tyre tashmë të pranuar në të kaluarën, të paraqiteshin si precedent për kërkesa të ngjashme të elementëve separatistë në vende të tjera.⁸ Ndonëse oponentët politikë turq pretendonin se nuk mund të tërhiqeshin paralele ndërmjet statusit të popullsisë kurde në Turqi dhe statusit të popullsisë shqiptare në Kosovë,⁹ ka arsye të besohet se fakti që Turqia adaptonte parimin e integritetit territorial kishte të bënte me karakteristikat e strukturës së saj shtetërore dhe me interesin e saj kombëtar.

Një faktor tjetër që përcaktoi kornizat e politikës së jashtme turke në raport me çështjen e Kosovës ishte prezenca e popullsisë turke në këtë vend. Pothuajse në të gjitha deklaratat e lëshuara në emër të institucioneve turke ishte e bërë e ditur se Turqia nuk do të heshtë ndaj shkeljes të së drejtave të pakicës turke në Kosovë.¹⁰ Në një kohë

⁸ “Kosova politikamız: İlkler ve gerçekler”, *Milliyet*, 6 Mart 1998, 18.

⁹ Gjatë konferencës për shtyp të zhvilluar në Stamboll, në përgjigjen e tij për gazetarë të huaj, presidenti Demirel bëri të ditur se çështja e Kosovës nuk mund të krahasohej me çështjen kurde, ngaqë sipas tij, kurdët gëzonin të gjithë të drejtat dhe liritë e mundshme në Turqi, shih: “Yeni bir Bosna yaşanmamalı”, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1998, 6.

¹⁰ Prania e popullsisë turke në Kosovë dhe vëmendja që autoritetet turke treguan ndaj këtij subjekti, u shpreh në adresimet zyrtare të Ministrisë së Punëve të Jashtme të Turqisë në periudha të ndryshme kohore. Një shembull ilustriv përbëjnë shënimet e Ministrisë së Punëve të Jashtme referuar angazhimeve të këtij institucioni me situatën e krijuar në Ballkan. Në një vështrim të përgjithshëm të aktiviteteve të Ministrisë përgjatë vitit 1998, të përmbledhur dhe të botuar nga Ministria e Punëve të Jashtme e Turqisë, ndër të tjera shkruhej: “Gjatë vitit u bënë kontakte dhe iniciativa të nevojshme për të siguruar që të drejtat e pakicës kombëtare turke që

kur përfaqësues politikë të popullsisë turke në Kosovë distancoheshin nga ajo që quanin një konflikt shqiptaro-serb, shteti turk zgjodhi të mbante një qëndrim pragmatik, i shtyrë nga frika e një marginalizimi etnik të pakicës turke në kuadrin e një koniunkture të re politike që do mund të zinte vend në Kosovë.¹¹

*jeton në Kosovë, e cila llogaritet të jetë 60 mijë banorë, të mbroheshin dhe të prekëshin sa më pak nga konflikti. Në çdo rast është thënë se në procesin e negociatave për zgjidhjen duhet të marrë pjesë edhe minoriteti turk në Kosovë”, shih përmbledhjen e deklaratave për shtyp të Ministrisë së Punëve të Jashtme të Turqisë: “1998 Yılına Toplu Bakış”, *Dışışleri Güncesi*, 30 Aralık 1998, 164-166. Edhe presidenti Demirel gjatë vizitës së tij në Maqedoni kishte shpalosur nevojën e përfshirjes së pakicës turke në negociatat e pakushtëzuara dhe koncize, të cilat do të duheshin të fillonin mes palëve për t’i dhënë fund gjakderdhjes në Kosovë. Rëndësinë e arritjes së një zgjidhjeje politike e cila do t’i përfshinte të drejtat dhe liritë e të gjitha grupeve etnike që jetonin në Kosovë, presidenti Demirel do ta shprehte dhe gjatë darkës së organizuar për nder të vizitës së presidentit kroat, Franjo Tuđman, në Republikën e Turqisë, shih përmbledhjen e deklaratave: “Türkiye ve Makedonya Cumhurbaşkanlarının Kosova Konusundaki Ortak Açıklamaları, *Dışışleri Güncesi*, 2 Ekim 1998, 43-44; “Sayın Cumhurbaşkanımızın Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franjo Tuđman Onuruna Verilen Akşam Yemeğinde Yaptıkları Konuşma”, *Dışışleri Güncesi*, 10 Şubat 1999, 49-52. Shih dhe fjalimet e mbajtura në asamblenë turke gjatë dy seancave, në të cilat u shtrua për diskutim çështja e Kosovës: Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, më tej do shkruhet TBMM Genel Kurul Tutanağı, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 64. Birleşim, 10 Mart 1998, 227-252; TBMM Genel Kurul Tutanağı, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 67. Birleşim, 17 Mart 1998, 39-101,*

[\(https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d20&v_yasama_yili=3&v_cilt\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d20&v_yasama_yili=3&v_cilt) (29.01.2024).

¹¹ Më 25 mars 1998, në artikullin e korrespondentit të gazetës turke “Birlik” në Maqedoni për Stambollin, shkruhej se popullsia turke e mbetur mes tensionit shqiptaro-serb ishte e detyruar të mbështeste njërën nga nacionalizmat. Në artikullin e gazetës turke “Cumhuriyet” u prezantuan dhe deklaratat e drejtuesve të Lidhjes Demokratike Turke të Kosovës. Në deklaratën e dhënë nga kryetari i kësaj partie Cemali K. Tunaligil thuhej se populli turk në Kosovë kishte vuajtur shumë si rezultat i shovinizmit shqiptar. “*Ne nuk jemi pro pavarësisë së Kosovës... Kush mund të garantojë se politikat asimiluese dhe frikësuese të bëra nga shqiptarët ndaj popullsisë turke gjatë viteve 1961-1989 nuk do të përsëriten në republikën që shqiptarët synojnë ta krijojnë?!... Nuk është në përputhje me interesat e pakicës*

Në kuadër të konfliktit të armatosur, deklarimet e para për Kosovën në rangun shtetëror u bënë në kohën kur sulmet serbe në Prekaz vazhdonin. Më datën 7 mars 1998, presidenti i Turqisë, Sylejman Demirel, deklaroi se duhej të merreshin masa parandaluese përpara se ngjarjet në Kosovë të merrnin natyrë që do kërcënonte paqen dhe stabilitetin rajonal dhe ndërkombëtar. “*Ngjarjet e përjetuara në Bosnjë nuk duhet të përsëriten. Për këtë arsye ftoj liderët jugosllavë që të tregojnë maturi dhe të zbatojnë parimet e Organizatës së Evropës për Siguri dhe Bashkëpunim (OSCE)*”, - ishte thirrja e bërë nga ana e presidentit turk. I pyetur nga gazetarët nëse ngjarjet në Kosovë mund të merrnin përmasa lokale për shkak të numrit të madh të shqiptarëve që jetonin në Turqi, presidenti Demirel deklaroi se Turqia ishte kundër asaj që po ndodhte në Kosovë dhe se ngjarjet në Kosovë ishin një çështje që i takonte gjithë njerëzimit.¹² Vetëm një ditë më parë, pas një mbledhjeje 3-orëshe me përfaqësuesit e rangut më të lartë diplomatik në vend, në të cilën fokus ishte çështja e Kosovës, presidenti Demirel urdhëroi ministrin e Punëve të Jashtme që t’i përcillte Millosheviqit personalisht mesazhin e tij për ngjarjet në Kosovë. Në anën tjetër, në bisedën telefonike që pati me presidentin

turke një Kosovë e pavarur e dominuar nga shqiptarët. Zgjidhja duhet kërkuar brenda kufijve të Jugosllavisë”, - deklaronte kryetari i Lidhjes Demokratike Turke. “Kjo është një luftë mes dy shovinizmash që i ka sjellë shumë dëme palës turke ë Kosovë”, - deklaronte nënkryetari i kësaj partie, Raif Kırkul. Në anën tjetër, Partia Popullore Turke, një parti tjetër që përfaqësonte pakicën turke në Kosovë, do luante një rol më konstruktiv duke mos mbajtur një qëndrim përjashtues ndaj politikave pro pavarësisë, shih: “Kosovalı Türkler gergin”, *Cumhuriyet*, 25 Mart 1998, 9; Şule Kut, “Turks of Kosovo: What to expect?”,

https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/816871?fbclid=IwAR2iy9TaXqPTc-SSiF5wjNF-zPdZY3n3_7w6Ig-jOCzXCoVSDmW8W1lxToo_aem_AR5g8EHmESUigTb40RN6GdvzqeUyQ3tCE9EdzIH4yk8p86TNg22Apjhup1VyAYCengMQtkRKXHjv-Pi9weLhCJbD (02.02.2024).

¹² “Ata janë pjesë e Turqisë, njësoj siç janë të tjerët që kanë ardhur nga Kaukazi”, - deklaronte presidentit turk, shih: “Yeni bir Bosna yaşanmamalı”, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1998, 6.

serb kryeministri i Turqisë, Mesut Yılmaz, do të bënte paralajmërimin se nëse kriza përhapej, Turqia nuk do të qëndronte si spektatore.¹³

Gjatë vizitës në Beograd, në takimin që ministri turk i Punëve të Jashtme, Ismail Cem, pati me Millosheviqin dhe me ministrin e Punëve të Jashtme, Zivadin Jovanović, ai ia përcolli shqetësimet e presidentit turk mbi situatën e krijuar në Kosovë, duke theksuar se ngjarjet në Kosovë mund të sillnin pasoja negative për gjithë Ballkanin. Përveç kësaj, në këtë takim ministri turk i bëri të ditur palës serbe se Turqia ishte e gatshme të jepte asistencën e saj në shërbim të kapërcimit të krizës. Sipas korrespondentit të gazetës “Milliyet” për Beogradin, në takimin që zgjati më shumë se një orë, ministri turk deklaroi se e shihte Kosovën si pjesë të Jugosllavisë dhe se Turqia besonte se një zgjidhje mund të arrihej në kuadër të sovranitetit territorial të Jugosllavisë. Ministri i Jashtëm i Turqisë gjithashtu nënvizoi faktin se një zgjidhje e qëndrueshme mund të arrihej nëse popullit shqiptar të Kosovës i ktheheshin të drejtat që historikisht i takonin. Hapat e parë drejt një zgjidhjeje të qëndrueshme dhe paqësore sipas presidentit turk, ishin ndalimi i gjakderdhjes në Kosovë, zbatimi i marrëveshjes për arsimin të nënshkruar ndërmjet palës shqiptare dhe serbe në vitin 1996, si dhe rikthimi i së drejtës së autonomisë për shqiptarët e Kosovës.¹⁴

¹³ “Çankaya’da Kosova zirvesi”, *Milliyet*, 7 Mart 1998, 20; “Miloseviç Yılmaz ile görüştü”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1998, 8.

¹⁴ “Kosova krizine uçlu Türk planı”, *Milliyet*, 9 Mart 1998, 22. Deklaratat e ministrit për Punë të Jashtme të dhëna në Beograd ishin në koherencë me deklaratat e dhëna për shtyp në Aeroportin Esenboğa të Ankarasë dhe në konferencën për shtyp të zhvilluar në Kajseri, pak para nisjes së tij, shih: “Miloseviç Yılmaz ile görüştü”, *Cumhuriyet*, 7 Mart 1998, 8; “Hükümetin Balkanlar atağı”, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1998, 6; “Cem ziyaretten memnun döndü”, *Cumhuriyet*, 9 Mart 1998, 6.

Diskutimet mbi çështjen e Kosovës në Asamblenë e Madhe Kombëtare të Turqisë

Ngjarjet në Kosovë dhe deklaratat e ministrit turk për Punë të Jashtme në Beograd nxitën një varg diskutimesh mbi çështjen e Kosovës në Asamblenë e Madhe Kombëtare të Turqisë. Në fakt, këto diskutime ishin më të hershme dhe datojnë menjëherë pas sulmeve serbe në Likoshan dhe në Qirez. Më datën 5 mars të vitit 1998, në një fjalim jashtë rendit të ditës, deputeti i Stambollit Hüseyin Kansu, prezantoi një pasqyrë të ngjarjeve të fundit në Kosovë, duke shtruar kërkesën që të hapej një diskutim i përgjithshëm në asamblenë parlamentare turke mbi zhvillimet e fundit në këtë vend. Gjatë fjalimit të tij, në të cilin shpalosi informata mbi dhunën e aparatit serb, planet për ndryshim të strukturës etnike në Kosovë, rezistencën pasive shqiptare dhe sulmet e fundit në fshatrat e Drenicës, deputeti turk bëri thirrje që Turqia të merrte një rol aktiv për të gjetur një zgjidhje paqësore ndërmjet palëve dhe të mos përqendrohej vetëm në deklarata diplomatike të përsëritura.¹⁵

Në të njëjtën ditë, deputeti Mustafa Baş paraqiti propozimin e nënshkruar nga 71 kolegë të tij deputetë në lidhje me hapjen e një diskutimi parlamentar mbi situatën në Kosovë, që sipas tyre do të orientonte dhe ndihmonte asamblenë dhe qeverinë në përcaktimin e politikës së saj në raport me çështjen e Kosovës. Në propozimin e prezantuar nga deputeti Baş, ndër të tjera shkruhej: *“Kosovës po i vije era barut, tensionet atje kanë filluar të përshkallëzohen. Gjatë muajve të fundit policia serbe ka bërë bastisje dhe plaçkitje të fshatrave shqiptare. Më 27-28 shkurt, më shumë se 30 shqiptarë vdiqën në përleshjet mes policisë serbe dhe shqiptarëve në rajonin e Drenicës... Protestat vazhdojnë. Demonstrata në të cilën morën pjesë me mijëra njerëz në Prishtinë, më 2 mars u shpërnda nga policia serbe. 4*

¹⁵TBMM Genel Kurul Tutanağı, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 63. Birleşim, 5 Mart 1998, 110-111,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c047/tbmm20047063.pdf> (28.01.2024).

persona humbën jetën dhe 153 u plagosën, mes të cilëve gazetarë dhe ligjërues nga Universiteti i Prishtinës... Nga ana tjetër, me rritjen e tensionit, raportohet se ka nisur një migrim nga Kosova në Maqedoni, i cili mund të prekë nga afër Turqinë”, - shkruhej më tej në mocionin e ngritur.¹⁶ Me mesazhin se përplasjet në Kosovë për dallim nga Bosnja, mund të zgjeroheshin dhe të shkaktonin një luftë ballkanike, në kërkesën e bërë propozohej hapja e një diskutimi të përgjithshëm parlamentar për të përcaktuar masat që duhej të merrte qeveria në lidhje me tragjedinë njerëzore që po ndodhte në Kosovë. Vetëm 5 ditë më vonë, në seancën parlamentare të datës 10 mars 1998, u paraqit një tjetër propozim i ngjashëm nga deputeti i partisë opozitare me origjinë nga Kosova, Irfan Gürpinar, i nënshkruar nga 23 deputetë të tjerë.¹⁷

Në të njëjtën seancë, gjatë shqyrtimit të propozimeve për hapjen e një diskutimi të përgjithshëm mbi situatën në Kosovë, përfaqësues të gjashtë grupeve parlamentare, pozitë dhe opozitë shpalosën qëndrimin e partive të tyre duke bërë një përmbledhje të ngjarjeve të fundit në Kosovë dhe duke u deklaruar pro hapjes së diskutimit. Në këtë seancë do të mbaheshin fjalime të pjekura dhe të mprehta nga të gjithë anëtarët e partive, të cilat plotësonin njëri-tjetrin dhe zbulonin parimet dhe kornizën e përgjithshme të politikës së Turqisë në raport me çështjen e Kosovës. Në procesverbalet e këtyre seancave vihen në dukje pikëtakimet dhe pikëlargimet mes pozitës dhe opozitës turke, e cila dëshmohej nga një lloj kontrasimi e pozitës së qeverisë turke me grupet parlamentare që formonin opozitën në lidhje me çështjen e së ardhmes politike të Kosovës. Në veçanti opozita e përfaqësuar nga të dy ekstremet e së djathtës dhe të majtës turke do tregojë më e zëshme duke mbajtur një qëndrim konstruktiv si në kritikën e saj ndaj qeverisë ashtu dhe në propozimet e shpalosura mbi çështjen e Kosovës. Përveç kësaj, procesverbalet e seancave janë

¹⁶ Po aty, 111-114.

¹⁷ TBMM Genel Kurul Tutanağı, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 64. Birleşim, 10 Mart 1998, 178-180, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c047/tbmm20047064.pdf> (28.01.2024).

dëshmi e faktit që deputetët e Parlamentit turk ishin mirë të informuar mbi historikun e raporteve shqiptaro-serbe, ishin të saktë në përshkrimin e sfondit historik të Kosovës dhe njiheshin me planet dhe dhunën e aparatit serb dhe me arsyet e përshkallëzimit të situatës në Kosovë.¹⁸

Në seancën parlamentare të datës 10 mars 1998, përfaqësuesit e grupeve parlamentare do ta orientonin diskutimin e tyre te pozita autonome e Kosovës në Kushtetutën e vitit 1974 dhe sipas tyre përshkallëzimi i situatës në Kosovë lidhej kryesisht me shkeljen e statusit të saj kushtetues pas vitit 1990. Megjithatë, kishte edhe nga ata deputetë të cilët shpalosën argumente të tjera. Sipas deputetit të partisë “Anavatan”, Suha Tanik, i cili shprehu keqardhje që salla e parlamentit nuk ofronte kushte të mjaftueshme për të shpalosur para deputetëve dhe shikuesve pamje vizuele të asaj që po ndodhte në Kosovë, problemi në Ballkan filloi që pas Luftës së Dytë Botërore atëherë kur u hodhën themelet e Kushtetutës së Jugosllavisë. *“Sikur Kosovës t’i ishte dhënë statusi i Republikës dhe populli i Kosovës të njihej si popull i barabartë me popujt e republikave të tjera, Kosova nuk do të vinte në situatën në të cilën ishte”*, - deklaronte deputeti i partisë që ishte pjesë e koalicionit qeveritar.¹⁹ I njëjti deputet duke falënderuar presidentin dhe kryeministrin turk, që sipas tij kishin marrë menjëherë një rol aktiv dhe kishin vendosur në agjendën e tyre çështjen e Kosovës, do të përcillte vërejtjet e tij ndaj ministrit turk të Punëve të Jashtme, i cili sipas tij, ndonëse kishte qenë në Beograd,

¹⁸ Po aty, 227-252. Pothuajse në të gjashtë fjalimet u përmend statusi i Kosovës në Kushtetutën e vitit 1974, suprimimi i autonomisë, përjashtimi i mijërave shqiptarëve nga puna, organizimi i referendumit në Kosovë, shpallja e Kosovës Republikë, organizimi i sistemit paralel, rezistenca pasive e Rugovës, qëndrimi radikal i Adem Demaçit dhe fillimi i rezistencës së armatosur në Kosovë. Fjalimet e përfaqësuesve të gjashtë grupeve parlamentare janë të pasqyruara në detaje në procesverbalin e seancës parlamentare dhe janë të aksesueshme në gjuhën turke.

Shih: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 (28.01.2024).

¹⁹ Po aty, 228-243.

nuk kishte marr mundin të takohej me asnjë përfaqësues të palës shqiptare nga Kosova dhe të dëgjonte hallet e tyre.

Kritikë të njëjtë për ministrin e Punëve të Jashtme të Turqisë dhe ambasadorin e Turqisë në Beograd patën dhe përfaqësuesit e dy partive opozitare.²⁰ Madje, deputeti i së majtës turke, Irfan Gürpinar, duke kritikuar qëndrimin e qeverisë turke me tone të ashpra deklaroi se qëndrimi aktual i Turqisë për çështjen e Kosovës ishte kompleks dhe i turpshëm. Njëkohësisht ai bëri thirrje që Turqia të mos e trajtonte çështjen e Kosovës si çështje të brendshme të Serbisë, ngaqë sipas tij, incidenti në Kosovë si në rastin e Bosnjës, ishte bërë për të prodhuar të njëjtin rezultat: krijimin e Serbisë së Madhe. Ndonëse përfaqësuesit e grupeve parlamentare parashihnin që statusi i Kosovës të ishte minimalisht i bazuar në Kushtetutën e vitit 1974, deputeti i CHP-së shkoi edhe më tej duke lënë të nënkuptohej se duhej të merreshin në konsideratë dhe opsione të tjera mbi të ardhmen e statusit politik të Kosovës. Sipas tij, problemi i Kosovës nuk mund të zgjidhej me mirëkuptimin e diplomacisë klasike dhe të vlerave të caktuara.²¹

Gjatë seancës deputetët e grupeve parlamentare bënë thirrje që Turqia të merrte një rol aktiv në zgjidhjen e konfliktit në Kosovë. Sigurisht, kishte një konsensus të përgjithshëm mbi faktin se situata në Kosovë duhej të zgjidhej me mjete paqësore. Ky ishte mesazhi që dha njëri nga përfaqësuesit turk në fjalimin e tij, duke bërë thirrje që të formohej një delegacion parlamentar dhe të bëhej një udhëtim urgjent në Kosovë për të përcaktuar ngjarjet në vend.²² Edhe iniciuesi i diskutimit për Kosovën, deputeti i Stambollit Mustafa Baş, u tregua mjaft kritik ndaj qeverisë, duke bërë thirrje që asambleja dhe shteti

²⁰ Po aty, 239-252.

²¹ Po aty, 237-239.

²² Në fjalimin e tij të shoqëruar nga nota religjioze deputeti Kansu bënte thirrje që Turqia të mbronte formacionin kulturor të mbetur në Ballkan. Një diskurs i tillë shoqëroi në masë të madhe fjalimet e deputetëve të së djathtës turke, si një dëshmi e ndikimit të tendencave historike dhe kulturore, duke përfshirë dhe ndikimin e mendimit panislamik, në formësimin e reagimit opozitar, shih: Po aty, 240-243.

turk të dilte me një tekst, i cili dënonte masakrat serbe në Kosovë: *“Nuk mund të dënohet aksioni i UÇK-së e të mos dënohen krimet e palës serbe në Kosovë”*, - ishte mesazhi i dhënë nga deputeti Baş.²³

I kritikuar disa herë me radhë nga përfaqësuesit e grupeve parlamentare,²⁴ në fund të diskutimit mori fjalën dhe ministri turk i Punëve të Jashtme, Ismail Cem. Duke cilësuar se vërejtjet e orientuara drejt tij nga folësit paraardhës ishin të pavend dhe të nxituara, ministri i Jashtëm shpalosi para deputetëve hapat që kishin ndërmarrë institucionet e shtetit, përfshirë presidencën, qeverinë dhe ministrinë që e drejtonte në kontekstin e ngjarjeve në Kosovë. Gjatë fjalimit të tij ai bëri të ditur se si presidenca ashtu edhe qeveria turke e kishin trajtuar çështjen e Kosovës me kohë. Duke iu referuar mesazhit të Demirelit për Millosheviqin, ministri turk deklaroi: *“Presidenti ynë i nderuar ishte i pari që i përcolli vërejtjen dhe mendimin e tij presidentit të Jugosllavisë, duke bërë komentet, sugjerimet dhe paralajmërimin e duhur”*. Më tej theksoi se kryeministri turk i kishte bërë të ditur presidentit të Jugosllavisë ndjeshmërinë që qeveria turke kishte mbi çështjen e Kosovës dhe se ishte takuar me kryeministrin bullgar për të diskutuar mbi këtë situatë. Sipas ministrit të Punëve të Jashtme, vetë zëvendëskryeministri i Turqisë, Ismet Zesgin, kishte luajtur një rol parësor në sjelljen e çështjes së Kosovës në platformën e NATO-s, ndërkohë që shqetësimet mbi këtë çështje ishin përcjellë te Sekretariati i Përgjithshëm i Kombeve të Bashkuara në emër të Shqipërisë dhe Turqisë. Në fund të fjalimit të tij ai shpalosi dhe pikëpamjet e politikës së jashtme turke mbi luftën në Kosovë duke shprehur bindjen se Turqia nuk mund të lëshohej në aventura të

²³ Po aty, 249-252.

²⁴ Vetëm deputeti i Partisë Demokratike të Turqisë, parti e cila ishte pjesë e kualiconit qeveritar, do t'i dilte në mbrojtje ministrit të Punëve të Jashtme, duke pohuar se si në rastin e Bosnjës edhe në rastin e Kosovës si qeveria ashtu edhe Ministria e Jashtme do të përdornin të gjitha mjetet politike për të arritur në një përfundim paqësor të ngjarjeve nëpërmjet negociatave të ndërsjella dhe duke mbrojtur liritë sociale, individuale dhe identitetin kulturor të banorëve vendas, shih fjalimin e deputetit Mahmut Yılbash: Po aty, 243-245.

rezikshme duke u deklaruar kundër parimeve ndërkombëtare që mbështesnin sovranitetin dhe integritetin territorial të vendeve. Kështu, ministri bëri të qartë edhe njëherë se parimet turke për zgjidhjen e problemit të Kosovës qëndronin në një linjë me parimet e shteteve perëndimore, sipas të cilëve zgjidhja e problemit të Kosovës duhej të bazohej në integritetin territorial të Republikës Federale të Jugosllavisë.²⁵ Fjalimi i ministrit në njërën anë dhe fjalimet e deputetëve të opozitës turke në anën tjetër, ofrojnë një dëshmi të faktit se në fillimet e luftës në Kosovë kishte dallim në perspektivën e qeverisë dhe opozitës turke për të ardhmen politike të Kosovës.

Diskutimet mbi çështjen e Kosovës në Asamblenë e Madhe Kombëtare të Turqisë dhe kritikën e adresuarë qeverisë, do të ndihmonin në sendërtimin e ideve mbi bazën e të cilave do orientohej politika e jashtme e Turqisë në raport me krizën e fundit në Ballkan. Shembull për këtë është deklarata për shtyp e bërë nga ministri i shtetit pas mbledhjes së Këshillit të Ministrave, vetëm 1 ditë përpara se të fillonte diskutimi i përgjithshëm parlamentar mbi çështjen e Kosovës. Më datën 16 mars 1998, pas diskutimit të çështjes së Kosovës nën kryesimin e kryeministrit Mesut Yılmaz në Këshillin e Ministrave, qeveria turke doli me një propozim gjashtë pikësh për zgjidhjen paqësore të problemit të Kosovës. Në deklaratën e qeverisë përveç kërkesës së bërë për kthim të autonomisë dhe zgjidhje përfundimtare të problemit të Kosovës në atë mënyrë që të siguroheshin të drejtat e shqiptarëve dhe minoriteteve të tjera në Kosovë, u shpalsën edhe njëherë shqetësimet mbi mundësinë e zgjerimit të konfliktit dhe provokimit të një krize ndërkombëtare. Ajo që përbën risi në deklaratën e qeverisë është fakti se në pikën e tretë të propozimeve të shpalsura parashihej që dialogu i cili do të fillonte ndërmjet dy palëve të ishte i hapur për diskutimin e opsioneve të tjera, përveç autonomisë.²⁶ Dukej se pohimi i ministrit të Punëve të Jashtme

²⁵ Po aty, 245-249.

²⁶ “Hükümet'ten Kosova bildirisi”, *Sabah*, 17 Mart 1998, <https://arsiv.sabah.com.tr/1998/03/17/r00.html> (31.01.2024).

në seancën parlamentare të datës 10 mars, do të zbehej përballë deklaratës për shtyp që bëri ministri i Shtetit, një tregues real ky i presionit që ushtroi oponenti politik i brendshëm gjatë diskutimeve paraprake mbi çështjen e Kosovës në asamblë. Njëkohësisht, kjo deklaratë përbënë thelbin e diskursit zyrtar të ndjekur nga ana e autoriteteve turke në muajt në vazhdim: përpjekje diplomatike aktive për të gjetur një zgjidhje paqësore për çështjen e Kosovës dhe një qëndrim i rezervuar për aq kohë sa diskutohej e ardhmja politike e Kosovës.

Gjatë diskutimit të çështjes së Kosovës në seancën parlamentare të datës 17 mars 1998, përfaqësuesit turq përfshirë dhe opozitën, vlerësuan lart deklaratën e lëshuar nga qeveria. Opozita turke përsëriti dhe njëherë qëndrimin e saj mbi statusin e ardhshëm politik të Kosovës duke bërë thirrje që Turqia të siguronte që integriteti territorial i Kosovës të garantohej përpara integritetit territorial të Serbisë.²⁷ Në vazhden e fjalimeve të tjera u tha edhe njëherë se Turqia duhej të merrte një rol aktiv në zgjidhjen paqësore të konfliktit dhe të përdorte peshën reale që kishte në mekanizmat ndërkombëtarë. Në këtë drejtim organizata e NATO-s cilësohej si institucioni më efektiv, përmes së cilës Turqia mund të ndikonte në ngjarjet në Kosovë. Nga deputetë të caktuar erdhën gjithashtu

²⁷ Përfaqësuesi i opozitës turke İrfan Gürpınar, gjatë fjalimit të tij argumentoi dhe njëherë se për shkak të strukturës dinamike dhe përmasave ndërkombëtare të ngjarjes, masat prioritare që duhej merreshin në rastin e Kosovës ishin që zgjidhja e konfliktit të Kosovës të mos lidhej me një plan tani për tani. Ai la edhe njëherë të nënkuptohej se problemi i Kosovës nuk mund të zgjidhej duke iu referuar vlerave universale të diplomacisë duke theksuar kështu domosdoshmërinë e diskutimit të opsioneve të tjera, që sipas tij nënkuptonin republikën e pavarur. Përveç kësaj, Gürpınar deklaroi se duhej të bëheshin përpjekje efektive për të vendosur forcat e NATO-s në rajon. “*Ndërkohë që pushteti serb deklaroi se i është vënë pas pjesëtarëve të UÇK-së, ne po shohim qytetarë të thjeshtë, gra dhe fëmijë të vrarë*”, - shprehej me keqardhje përfaqësuesi turk, shih: TBMM Genel Kurul Tutanağı, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 67. Birleşim, 17 Mart 1998, 79-93, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c048/tbmm20048067.pdf> (02.02.2024).

rekomandime mbi nevojën e përfshirjes dhe mobilizimit të vendeve islamike nëpërmjet Konferencës Islamike apo rivitalizimit të Grupit të Kontaktit të vendeve islamike, në shërbim të ndihmës politike, ekonomike dhe morale për Kosovën.²⁸

Pas fjalimit të ministrit të Shtetit, Şükrü Sina Gürel, i cili bëri të ditur angazhimin dhe pozicionin e shtetit turk,²⁹ Asambleja e Madhe Kombëtare e Turqisë doli me një deklaratë me anë të së cilës dënonte sulmet në Kosovë dhe shprehte dëshirën e sigurtë të popullit turk që problemi i Kosovës të zgjidhej sa më shpejt përmes negociatave ndërmjet palëve, në përputhje me parimet e Kombeve të Bashkuara dhe OSBE-së dhe në respektimin e të drejtave të fituara historikisht të të gjithë elementëve që jetonin në Kosovë, duke përfshirë shqiptarët, serbët dhe turqit.³⁰ Në këtë mënyrë, angazhimi, shqetësimet dhe pikëpamjet e institucioneve turke mbi zgjidhjen e çështjes së Kosovës u trupëzuan në këtë deklaratë të përbashkët, të nënshkruar nga përfaqësues të të gjithë grupeve parlamentare të Asamblesë së Madhe Kombëtare të Turqisë, si një tregues i peshës reale që morën ngjarjet në Kosovë në skenën e brendshme politike të Turqisë.

Mobilizimi diplomatik: roli i Turqisë në adresimin e çështjes së Kosovës

Turqia do të luante një rol aktiv në përpjekje për të gjetur gjuhën e përbashkët me aktorët rajonalë për çështjen e Kosovës. “Në këtë kuptim shteti turk përcolli pikëpamjet e tij në Bullgari, Shqipëri dhe Maqedoni. Krahaz vizitës së kryeministrit Mesut Yılmaz në Bullgari dhe takimit të tij me kryeministrin Ivan Kostov, Turqia priti dy takime të rëndësishme të vendeve të Ballkanit ku në agjendë ishte çështja e Kosovës”.³¹ Në qershor të vitit 1998 në mbledhjen e

²⁸ Po aty, 70-102.

²⁹ Po aty, 95-98.

³⁰ Po aty, 101.

³¹ Coşkun, “Kosova’nın bağımsızlığı”, 61.

ministrave të Jashtëm të vendeve të Evropës Juglindore të mbajtur në Stamboll, ministri turk i Punëve të Jashtme deklaroi se çështja e Kosovës duhej të zgjidhej pa u bërë vonë. *“Dëshira e singertë e qeverisë tonë është që të fillojnë sa më shpejtë bisedimet të cilat do të mundësojnë arritjen e një zgjidhjeje të qëndrueshme dhe efektive”*, - ishte mesazhi i dhënë nga ministri i Jashtëm në Konferencën Ballkanike, në të cilën pjesëmarrës ishin ministrat e Jashtëm të shteteve të Greqisë, Shqipërisë, Maqedonisë, Rumanisë, Bullgarisë dhe RFJ-së. Përkundër mesazhit dhe përpjekjeve për të dalë me një qëndrim të përbashkët, sipas raportimeve të shtypit turk, në takimin e zhvilluar nuk u arritën rezultate të kënaqshme për shkak të vetos së ministrit të Jashtëm serb, Jovanoviq.³²

Një përpjekje e ngjashme do bëhej në tetor të vitit 1998 në Samitin e vendeve të Evropës Juglindore të mbajtur në Antalya të Turqisë, gjatë të cilit vendet pjesëmarrëse dolën me një deklaratë të përbashkët në të cilën parashihej arritja e armëpushimit dhe fillimi i dialogut mes palëve si dhe një autonomi e gjerë për Kosovën, me kusht që të mos dëmtohej sovraniteti dhe integriteti territorial i Jugosllavisë.³³ Arritja e një kompromisi ndërmjet bashkësisë

³² “Kosova kurtulsun”, *Milliyet*, 9 Haziran 1998, 19; “Ballkan zirvesinde Kosova gerginliği”, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1998, 17. Sipas raportimeve të shtypit turk, ministri i Punëve të Jashtme të RFJ-së, Zivadin Jovanoviq, që në hyrje të mbledhjes kishte deklaruar se Kosova ishte çështje e brendshme e Serbisë dhe se ishte kundër që çështja e Kosovës të futej në kuadër të rendit të ditës apo të përmendej në deklaratën e përbashkët që planifikohej të bëhej në fund të mbledhjes. Në anën tjetër, nuk u pranua as propozimi i ministrit të Punëve të Jashtme të Shqipërisë, Paskal Milo, sipas të cilit duhet të përdoreshin mjete ushtarake për t’i dhënë fund dhunës në Kosovë, shih: “Sırplara mesaj verildi, ama...”, *Milliyet*, 10 Haziran 1998, 22.

³³ “Yugoslavya geri çekiliyor”, *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1998, 7; “Uzlaşma Antalya zirvesine de yansıdı”, *Milliyet*, 14 Ekim 1998, 21. Në lidhje me procesin e bashkëpunimit të vendeve të Evropës Juglindore, historikun e shkurtër të kësaj iniciative, natyrën e saj dhe rolin e Turqisë në këtë proces, shih sqarimin e Ministrisë së Punëve të Jashtme: “12-13 Ekim Tarihlerinde Antalya’da Yapılacak Olan Güneydoğu Avrupa Ülkeleri (GDAÜ) Devlet ve Hükümet Başkanları Zirve Toplantısı”, *Dışişleri Güncesi*, 12-13 Ekim 1998, 68-72.

ndërkombëtare të përfaqësuar nga Richard Holbrooke dhe palës serbe, i cili u reflektua edhe në samitin në të cilin nikoqir ishte Republika e Turqisë, vinte në një kohë kur presioni ndërkombëtar mbi Serbinë ishte shtuar dhe paralajmërimet për intervenim ushtarak ishin bërë. *“Me pjesën më të madhe të aeroplanëve, tashmë të grumbulluar në Itali, ishte kjo një shenjë e pagabueshme për Millosheviqin: thënë shkurt, NATO-ja ishte e vendosur të vepronte”*, - shkruan komandanti suprem i forcave të NATO-s për Evropën, Wesley K.Clark në memouret e tij.³⁴

E kënaqur nga kompromisi i arritur në samit, Turqia do të bënte përpjekje efektive në krijimin e një terreni të përbashkët ndërkombëtar për të siguruar statusin e shqiptarëve, turqve dhe të pakicave të tjera në Kosovë. Qeveria turke këmbënguli që bashkësia ndërkombëtare të mbante një qëndrim më aktiv ndaj Kosovës, që shqetësimet dhe iniciativat e vendeve të rajonit të merreshin parasysh në përpjekjet diplomatike që do të bëheshin dhe të sigurohej koordinimi ndërmjet Grupit të Kontaktit dhe përpjekjeve të vendeve të rajonit. Që në korrik të vitit 1998, me ftesën e presidentit shqiptar, Rexhep Meidani, presidenti i Turqisë, Sylejman Demirel kishte zhvilluar një vizitë zyrtare në Shqipëri.³⁵ Sipas sqarimit të Ministrisë së Punëve të Jashtme, menjëherë pas kësaj vizite presidenti turk i dërgoi një letër krerëve të Grupit të Kontaktit. Në letrën e dërguar, presidenti Demirel i bënte thirrje komuniteti ndërkombëtar të mbante një qëndrim efektiv dhe të vendosur në çështjen e Kosovës, në mënyrë që të parandalohet përsëritja e një episodi tjetër të Bosnjës. Me mesazhin se Turqia ishte e gatshme për dhënien e çdo lloj kontributi, përfshirë dhe pjesëmarrjen në forcën paqeruajtëse që parashihej të

³⁴ Wesley K.Clark, *Të bësh luftë moderne. Bosnja, Kosova dhe e ardhmja e luftimeve*, Prishtinë: Botime Artini, 2022, 165-1999; Tim Judah, *Kosova luftë dhe hakmarrje*, Prishtinë: KOHA, 2002, 231.

³⁵ TBMM Genel Kurul Tutanağı, 20. Dönem, 3. Yasama Yılı, 120. Birleşim, 13 Temmuz 1998, 461, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c058/tbmm20058120.pdf> (18.02.2024).

krijohej, presidenti turk bëri thirrje për ndalimin e dhunës, tërheqjen e forcave ushtarake serbe nga Kosova, kthimin e refugjatëve shqiptarë në shtëpitë e tyre dhe fillimin e dialogut mes palëve.³⁶ Se lufta në Kosovë përbënte shqetësim aktiv në agjendën politike të presidencës turke, dëshmohej me faktin se problemi i Kosovës zuri vend dhe në fjalimin e mbajtur nga presidenti turk me rastin e fillimit të sesionit të ri parlamentar më datën 1 tetor 1998.³⁷

Ndërhyrja ushtarake e NATO-s në Jugosllavi dhe qëndrimi i Turqisë

Në muajt në vazhdim, me përshkallëzimin e situatës në Kosovë, kursi i politikës së jashtme turke në raport me çështjen e Kosovës do të pësonte ndryshime.³⁸ Ndërkohë që administrata e Beogradit nuk tregoi një qëndrim bashkëpunues në përmbushjen e pritshmërive të bashkësisë ndërkombëtare dhe popullit të Kosovës dhe duke qenë e vetëdijshme se thirrjet dhe përpjekjet përfundimtare të bashkësisë ndërkombëtare ndaj Beogradit po shkonin drejt kolapsit, Turqia filloi të trajtonte me seriozitet pretendimet për nevojën e orientimit drejt metodave të diplomacisë shtrënguese, për të

³⁶ “Demirel’den mektup”, *Milliyet*, 28 Temmuz 1998, 17. “Sırbistan-Arnavutluk sınırında çatışmalar; Türkiye her türlü katkıya hazır”, *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1998, 9.

³⁷ Në fjalimin e mbajtur, presidenti Demirel deklaroi se Turqia mirëpriste dhe mbështeste rezolutën 1199 të miratuar nga Këshilli i Sigurimit i Kombeve të Bashkuara, më 23 shtator 1998. “*Ne kërkojmë që pushtetarët e Jugosllavisë t’i kenë parasysh paralajmërimet e bëra në rezolutat e Këshillit të Sigurimit dhe të ndërmarrin sa më parë hapat konkretë që priten prej tyre*”, - deklaronte presidenti turk, shih: TBMM Genel Kurul Tutanağı, 20. Dönem, 4. Yasama Yılı, 1. Birleşim, 1 Ekim 1998, 36-57,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c062/tbmm20062001.pdf> (19.02.2024).

³⁸ Studiuesit turq argumentojnë se ndryshimi që është vënë re në diskursin e diplomacisë turke, në prag dhe gjatë fazës së intervenimit të NATO-s, përfaqëson një ndryshim taktik dhe jo një ndryshim thelbësor, shiko: Aksu, “Kosova Krizinde Türkiye’nin Dış Politikası”, 77-81; Coşkun, “Kosova’nın Bağımsızlığı”, 78-79.

parandaluar një shkallë më të gjerë të reperkusioneve të aparatit serb në Kosovë.³⁹

Hapi i parë drejt kësaj ishte krijimi i bazamentit ligjor që do të mundësonte dërgimin e trupave ushtarake jashtë vendit. Kësisoj, në seancën parlamentare të datës 8 tetor 1998, deputetët e Asamblesë së Madhe Kombëtare të Turqisë miratuan njëzëri memorandumit e qeverisë lidhur me dhënien e lejes për dërgimin e Forcave të Armatosura Turke jashtë vendit, për të marrë pjesë si në operacionet e kufizuara ajrore ashtu edhe në një forcë të përbashkët që do mund të formohej në kuadër të masave të mundshme që do të ndërmerreshin nga Aleanca Veri-Atlantike, për të gjetur një zgjidhje për çështjen e Kosovës.⁴⁰ Gjatë seancës parlamentare, në fjalimin e mbajtur nga ministri i Shtetit, Jücel Seçkiner u tha se durimi i komunitetit ndërkombëtar kishte arritur pikën kulmore dhe se përpjekjet e NATO-s për ndërhyrje ushtarake me qëllim parandalimin e përsëritjes së tragjedisë në Bosnjë kishin hyrë në fazën e tyre përfundimtare. Në fjalimin e tij, ministri i Shtetit bëri një përmbledhje të aktiviteteve që Republika e Turqisë kishte ndërmarrë në kuadër të angazhimit të saj mbi çështjen e Kosovës, duke përmendur pjesëmarrjen e Turqisë në manovrat ushtarake të kryera nga NATO-ja në Shqipëri gjatë muajve

³⁹ Për përpjekjet e fundit të bashkësisë ndërkombëtare, misionin e Holbrooke pranë Millosheviqit dhe idenë e intervenimit ushtarak të NATO-s shih: Clark, *Të bësh luftë moderne*, 199-230; “Kosova Bunalimina İlişkin NATO Konsey Kararı Konusunda Yapılan Açıklama”, *Dışişleri Güncesi*, 19 Ekim 1998, 95; Ibrahim Gashi, *Studime historike I*, Prishtinë: Instituti i Historisë, 2021, 171-187; Judah, *Kosova*, 275-276.

⁴⁰ Edhe gjatë luftës në Bosnjë, në Asamblenë e Madhe Kombëtare të Turqisë ishte miratuar memorandumit i Kryeministrit për lejimin e dërgimit të Forcave të Armatosura Turke në vendet e huaja, me kusht që domosdoshmëria, kufijtë, shtrirja dhe koha të përcaktoheshin nga qeveria. Memorandumit do të merrte formën e vendimit me numër 205, duke formuar bazamentin e duhur ligjor për dërgimin e Forcave të Armatosura Turke jashtë vendit edhe në rastin e Kosovës. Shih procesverbalin e séances parlamentare të datës 12 dhjetor 1992: TBMM Genel Kurul Tutanağı, 19. Dönem, 2. Yasama Yılı, 36. Birleşim, 12 Aralık 1992, 353-358, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c022/tbmm19022036.pdf> (05.02.2024).

të qershorit dhe gushtit dhe mbështetjen e Rezolutës së Këshillit të Sigurimit të OKBS-së në çështjen e embargo-s së armëve ndaj RFJ-së. Në fund, ministri i Shtetit prezantoi një pasqyrë statistikore lidhur me ndihmat humanitare që institucionet turke kishin dërguar me qëllim të ballafaqimit me problemet humanitare që do mund të lindnin në Kosovë.⁴¹

Miratimi i memorandumit i hapi rrugë ndjekjes së politikave alternative të cilat me shtimin e dhunës serbe në Kosovë filluan të dalin në plan të parë gjithnjë e më tepër. Politikat e spastrimit etnik mbi shqiptarët nga ana e serbëve në Kosovë dhe dështimi i negociatave në Rambuje patën për pasojë ashpërsimin e gjuhës së institucioneve turke kundrejt palës serbe. Ashtu siç deklaronte ministri i Punëve të Jashtme në adresimin për shtyp, Turqia ishte përballë një situatë të re në kushtet kur përpjekjet për paqe dhe kompromis nuk kishin dhënë rezultate. *“Turqia është një vend serioz, ka një politikë të jashtme serioze dhe është e përkushtuar ndaj angazhimeve të saja si një vend serioz. Ajo është bashkëpronare e vendimeve të marra së bashku brenda NATO-s dhe vendosmëria e saj vazhdon”*,⁴² - theksoi ministri i Jashtëm në deklarimin e tij për shtypin, duke bërë të qartë edhe njëherë se në raport me çështjen e Kosovës vendimmarrësit turq

⁴¹ Gjatë seancës përfaqësuesit e grupeve parlamentare turke duke iu referuar raporteve të organizatave ndërkombëtare shpalosën shqetësimet e tyre mbi numrin e lartë të refugjatëve shqiptarë. Një pjesë e tyre konstatuan se puna e organizatave ndërkombëtare të ndihmës në Kosovë pengohet dukshëm nga forcat serbe të sigurisë. Deputetët turk bënë gjithashtu thirrje që vendimmarrësit turk të shtonin numrin e ndihmave financiare për Kosovën, shih: TBMM Genel Kurul Tutanağı, 20. Dönem, 4. Yasama Yılı, 4. Birleşim, 8 Ekim 1998, 355-380, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c063/tbmm20063004.pdf> (08.02.2024).

⁴² Deklaratat për shtyp të Ministrisë së Punëve të Jashtme mbi situatën në Kosovë gjatë operacionit ushtarak të NATO-s janë të përmbledhura dhe të botuara dhe gjenden në Bibliotekën e Ministrisë së Punëve të Jashtme të Turqisë, shih: “Dışışleri Bakanı Sayın İsmail Cem’in Kosova Konusunda Basın Mensuplarına Yaptığı Açıklama”, *Dışışleri Güncesi*, 25 Mart 1999, 235-239.

do të lëviznin paralelisht me Perëndimin, ashtu siç kishin bërë deri më tani.

Në anën tjetër, shtypi turk i cili që nga fillimi kishte treguar një interes të jashtëzakonshëm për luftën e Kosovës, do të mbulohej nga raportimet mbi fillimin e bombardimeve të NATO-s. Lajmi për fillimin e bombardimeve në territorin e Jugosllavisë zuri vend në faqet e para të gazetave turke: *“Shuplakë Hitlerit serb... Raketat ranë mbi Beogradin”*, *“Ne zbatojmë urdhëratë e NATO-s”*, *“NATO shtypi butonin: avionët luftarakë hodhën bomba”*, *“Serbët u qëlluan”*, *“Turqia është gati”*, ishin disa nga titujt e së përditshmeve turke në mëngjesin e 25 marsit 1999, të cilat ndër të tjera, ndikuan në sensibilizimin e opinionit dhe krijimin e një klime mbështetëse në vend mbi çështjen e Kosovës.⁴³ Me të filluar fushata e bombardimeve të NATO-s, Republika e Turqisë vendosi në gatishmëri trupat e saj në kufijtë e Thrakisë. Të nesërmen e bombardimeve kryeministri i Turqisë, Ecevit shprehu gatishmërinë e Turqisë për një operacion të mundshëm tokësor, ndërkohë që presidenti Demirel deklaroi mbështetjen për operacionin ushtarak të Aleancës Veri-Atlantike, duke sjellë në vëmendje faktin se Turqia mbetej e përkushtuar ndaj angazhimeve që kishte marrë brenda NATO-s, si pjesë e pandashme e kësaj organizate.⁴⁴ Vetëm pesë ditë më vonë, Ministria e Punëve të

⁴³ “Balkan Ateşi”, *Milliyet*, 25 Mart 1999, 1,2,3,22, 23; “Sırplar vuruldu”, *Cumhuriyet*, 25 Mart 1999, 1, 11,19.

⁴⁴ “Dünya Savaşı korkusu”, *Milliyet*, 25 Mars 1999, 23; “Komandolar hazır kıta”, *Milliyet*, 26 Mart 1999, 1; “Türkiye hazır”, *Cumhuriyet*, 25 Mart 1999, 11; “Ankara: NATO itibarını korudu”, *Cumhuriyet*, 26 Mart 1999, 10. Më 18 prill, pak ditë përpara fillimit të bombardimeve, në takimin që Sekretari i aleancës së NATO-s, Javier Solana, pati në Turqi me presidentin Demirel dhe ministrin e Punëve të Jashtme, Ismail Cem, lufta në Kosovë do përbënte çështjen kryesore të diskutimeve. Në takimin me Solanën, presidenti turk deklaroi se nëse bisedimet për paqe në Paris nuk do kishin sukses, do ishte e pashmangshme që NATO-ja të vepronte në përputhje me planet e saj për Kosovën. Në anën tjetër, ministri i Punëve të Jashtme u shpreh se Turqia ishte besnike ndaj angazhimeve që kishte marrë brenda NATO-s dhe u zotua se Turqia do të përmbushte të gjitha angazhimet që dilnin nga kjo paketë, shih: “Ülkemize Resmi Bir Ziyaret Gerçekleştirmekte Olan NATO Genel

Jashtme e Republikës së Turqisë nëpërmjet një komunikate zyrtare akuzoi autoritetet e RFJ-së për spastrim etnik dhe vrasje masive në Kosovë.⁴⁵ Ndonëse Ministria e Jashtme e Turqisë që në janar të vitit 1999, në një notë sqarimi të saj referuar masakrës së Reçakut kishte ashpërsuar gjuhën e saj kundrejt institucioneve serbe, me anë të cilës kishte dënuar masakrën e 45 civilëve shqiptarë nga ana e forcave serbe në Kosovë, një gjuhë diplomatike e vendosur kundër krimeve serbe në Kosovë do të përdorej nga ana e autoriteteve turke që nga pranvera e vitit 1999.⁴⁶

Një diskurs i tillë u përforcua me rastin e udhëtimit të presidentit Suleyman Demirel në Shqipëri dhe Maqedoni më 11 prill për të treguar solidaritetin e tij me refugjatët e Kosovës, një udhëtim ky po ashtu i dobishëm për t'i treguar opinionit publik ndërkombëtar qëndrimin e mbajtur nga Turqia në konfliktin e fundit në Evropë. “Në fjalimet që mbajti gjatë këtij udhëtimi, Demireli e bëri më të ashpër tonin e mesazheve të tij për lidhësin e Millosheviqit, për shembull, ai foli për herë të parë për krimin e gjenocidit duke bërë thirrje që fajtorët e krimeve kundër njerëzimit të mbanin përgjegjësi para drejtësisë”. Gjatë vizitës Demirel dha mesazh të qartë se Turqia do të qëndronte pranë dy vendeve mike fqinje, Shqipërisë dhe Maqedonisë, për të lehtësuar barrën e tyre në çështjen e refugjatëve. Presidenti turk shprehu bindjen se operacioni i NATO-s duhej të vazhdonte derisa Kosova të pastrohej nga kriminelët dhe njerëzit e pafajshëm që u detyruan të iknin nga spastrimi etnik brutal të ktheheshin në shtëpitë e

Sekretari Javier Solana'nın Sayın Cumhurbaşkanımız Tarafından Kabulüne İlişkin Açıklama”, *Dışişleri Güncesi*, 18 Mart 1999, 157-158; “Dışişleri Bakanı Sayın İsmail Cem'in NATO Genel Sekreteri Javier Solana İle Görüşmesinde Basına Yaptığı Açıklama”, *Dışişleri Güncesi*, 18 Mart 1999, 159-161.

⁴⁵ “Kosova'daki Katilama İlişkin Açıklama”, *Dışişleri Güncesi*, 30 Mart 1999, 243.

⁴⁶ Shih sqarimin zyrtar të Ministrisë së Punëve të Jashtme lidhur me masakrën e civilëve shqiptarë në Reçak: “45 Masum Kosovalı Arnavut'un Katledilmesine İlişkin Açıklama”, *Dışişleri Güncesi*, 17 Ocak 1999, 41,

tyre.⁴⁷ Përveç kësaj, Demirel do bënte deklarime të forta në drejtim të autoriteteve ruse duke kërkuar që të distancoheshin nga politikat nxitëse të mbështetjes së kriminelëve dhe duke bërë thirrje që Rusia dhe Greqia të ushtronin presion mbi palën serbe në lidhje me arritjen e paqes.⁴⁸ I njëjti diskurs do ta përcillte fjalimin e tij në Samitin e NATO-s të mbajtur në Uashington për nder të 50-vjetorit të themelimit të kësaj organizate, gjatë të cilit akuzoi udhëheqësit serbë për spastrim etnik në Kosovë dhe theksoi domosdoshmërinë e ofrimit të ndihmave humanitare për refugjatët shqiptarë të vendosur në Maqedoni dhe Shqipëri.⁴⁹ Samiti i organizuar në Uashington në nder të 50-vjetorit të themelimit të NATO-s, vinte në kohën kur vijonte operacioni ajror i Forcave Aleate në Jugosllavi. Sipas ministrit Federal të Punëve të Jashtme të Gjermanisë, Joschka Fischer, rezultati i Samitit të NATO-s në Uashington, sa i përket rrjedhës së mëtejshme të luftës kundër Jugosllavisë, mund të përmbledhej në tri pika: luftë e

⁴⁷ “Sayın Cumhurbaşkanımızın Arnavutluk Cumhurbaşkanı Rexhep Meidani İle Birlikte Düzenledikleri Basın Toplantısında Yaptıkları Açıklama”, *Dışişleri Güncesi*, 11 Nisan 1999, 43-46. “*Skena që pashë nëpër kampe zbulon qartë turpin e njerëzimit në mes të Evropës në prag të shekullit XXI*”, - deklaroi presidenti turk pas vizitës në kampin e ngritur për refugjatët shqiptarë nga Gjysmëhëna e Kuqe në Elbasan. Sipas gazetarit të së përditshmes turke Sedat Ergin, në pyetjen “Autonomi apo Pavarësi?”, presidenti turk u përgjigj duke thënë se operacioni ushtarak do të përcaktonte se cili opsion do të ishte, duke e lënë të hapur fundin e parantezës, shih: “Demirel ve Kosova Krizi”, *Hürriyet*, 13 Nisan 1999.

⁴⁸ “İnsanlık ayıbı bitsin”, *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1999, 1,8; “Kosova’da toplu mezar”, *Milliyet*, 12 Nisan 1999, 20.

⁴⁹ Mbi fjalimin e presidentit turk në Samitin e NATO-s në Uashington, shih përmbledhjen e deklaratave për shtyp të botuar nga Ministria e Punëve të Jashtme e Turqisë. Në përmbledhje janë të përfshira dhe deklaratat për Kosovën në adresimin për shtyp të presidentit Demirel pas takimeve që pati me presidentin Clinton dhe kryeministrin Blair në Uashington: “Sayın Cumhurbaşkanımızın NATO Zirvesi’nin Başlangıcındaki Kosova Oturumunda Yaptıkları Konuşma”, *Dışişleri Güncesi*, 23 Nisan 1999, 104-115,

<http://diad.mfa.gov.tr/db-guncesi.tr.mfa> (26.02.2024).

ashpërsuar strategjike ajrore, iniciativë më e fuqishme diplomatike dhe parapërgatitje e luftës tokësore.⁵⁰

Kontributi ushtarak i Turqisë në Operacionin e Forcave Aleate

Si një partner i rëndësishëm i Aleancës, Republika e Turqisë kishte dhënë miratimin, madje që në ditët e para nëpërmjet deklaratave të zyrtarëve më të lartë të saj, shteti turk kishte shpallur haptazi mbështetjen e tij për operacionin e Forcave Aleate duke shprehur përkushtimin dhe besnikërinë ndaj angazhimeve që kishte marrë brenda NATO-s. Më 2 prill, në komunikatën për media të Ministrisë së Punëve të Jashtme të Turqisë lidhur me situatën në Kosovë, shkruhej se në kuadër të detyrimeve të saj brenda Aleancës së NATO-s, kësaj të fundit i ishin ndarë nga ana e shtetit turk një numër i caktuar avionësh për këtë qellim (11 avionë në total). Në komunikatë u shpalosën gjithashtu të dhëna mbi rezultatet e dy fazave të para të operacionit ajror të NATO-s, duke bërë të ditur se në kushtet e përshpejtimit të politikave të spastrimit etnik nga ana e administratës serbe në Kosovë, dimensionin human i problemit kishte filluar të merrte një karakter gjithnjë e më dramatik.⁵¹ Një sqarim më i plotë mbi këtë çështje u bë në javët në vazhdim nga ana e Sekretariatit të Shtabit të Përgjithshëm të Republikës së Turqisë. Në deklaratën e dhënë nga Sekretariati i Shtabit përveçse u shpalosën detaje rreth bazamentit ligjor në të cilën mbështetej pjesëmarrja e Turqisë në kuadër të operacionit ushtarak të NATO-s, u bë e ditur gjithashtu se

⁵⁰ Joschka Fisher, *Vitet kuq-gjellbër. Politika e jashtme gjermane - nga Kosova e deri më 11 shtator*, Prishtinë: KOHA, 198. Mbi arsyet e fillimit të operacionit ajror në Jugosllavi dhe rrjedhën e aksioneve të ndërmarra, shih deklaratën e lëshuar në Takimin e Jashtëzakonshëm Ministror të Këshillit të Atlantikut të Veriut të mbajtur në selinë e NATO-s: “The situation in and around Kosovo. Statement issued at the Extraordinary Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters, Brussels”, 12 April 1999, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27435.htm?selectedLocale=en (14.03.2024)

⁵¹ “Kosova’daki Duruma İlişkin Bilgi Notu”, *Dışişleri Güncesi*, 2 Nisan 1999, 6-8.

detyrat e avionëve turq, pjesëmarrës në operacionin ajror, do të përcaktoheshin nga Komanda e Forcave Aleate, çka do të thotë se avionëve turq u caktoheshin nga komanda e përmendur, misione sulmi apo mbrojtjeje.⁵²

Në periudhën në vazhdim, me gjithë gatishmërinë e shprehur, duket që kontributi i Turqisë në fushatën ajrore të NATO-s do mbetej kryesisht i njëjtë. Gjatë muajit maj, megjithëse pati kontakte të vazhdueshme në nivel ushtarak ndërmjet autoriteteve turke dhe përfaqësuesve të NATO-s në lidhje me mundësinë e përdorimit të hapësirës gjeografike të Turqisë dhe plotësimin e nevojave të NATO-s për aeroporte dhe baza shtesë, zyrtarë të lartë nga Ministra e Punëve të Jashtme ngulmuan në faktin se përfaqësuesit e NATO-s nuk kishin bërë ende një kërkesë zyrtare mbi shfrytëzimin e hapësirës gjeografike të Turqisë. Në rast se do të bëhej një kërkesë e tillë, Republika e Turqisë do t'i përmbushte detyrimet që rridhnin nga anëtarësimi i saj në NATO, u tha në konferencën javore të Ministrisë së Punëve të Jashtme.⁵³ Ndërkohë shtypi turk do raportonte mbi bazat dhe korridoret ajrore që do të përdroreshin nga aleanca e NATO-s, duke shfaqur gjithashtu pretendime mbi pamundësinë e arritjes së një marrëveshjeje ndërmjet Shtabit të Përgjithshëm të Turqisë dhe përfaqësuesve ushtarakë të NATO-s në lidhje me numrin e pistave

⁵² Për kornizën ligjore në të cilën mbështetej pjesëmarrja e Turqisë në operacionin ushtarak të NATO-s në Kosovë, shih sqarimin zyrtar të shtabit turk të shpalosur në gazetën “Milliyet: “Nato’ya katkımız”, *Milliyet*, 8 Haziran 1999, 13.

⁵³ Sipas sqarimit zyrtar, Shefi i Shtabit të Përgjithshëm ishte autorizuar nga Këshilli i Ministrave për të përmbushur dhe zbatuar kërkesat shtesë që mund të dilnin nga aleanca e NATO-s. Megjithatë, autoriteteve turke ende nuk i ishte bërë asnjë kërkesë zyrtare nga NATO-ja lidhur me çështjen se cilat aeroporte do të përfshiheshin në këtë fushë, në çfarë konteksti do të përdroreshin dhe sa avionë do të vendoseshin në këtë zonë, shkruhej në sqarimin e ministrisë, shih: “NATO’nun Kosova’ya Hava Harekatına İlişkin Açıklama”, *Dışişleri Güncesi*, 11 Mayıs 1999, 45; “Dışişleri Bakanı Sayın İsmail Cem’in BRT Televizyonuna Verdiği Mülakat”, *Dışişleri Güncesi*, 11 Mayıs 1999, 53-54; “Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Sermet Atacanlı’nın Haftalık Olağan Basın Toplantısı”, *Dışişleri Güncesi*, 12 Mayıs 1999, 62-64.

ajrore që do të përdroreshin.⁵⁴ “Bazat ajrore të Hungarisë dhe Turqisë do të aktivizohen në kuadër të vendimit të marrë nga NATO për të goditur Jugosllavinë 24 orë-360 shkallë”, - shkruhej në artikullin e gazetës “Cumhuriyet”. Sipas artikullit, Shefi i Shtabit të Përgjithshëm të Turqisë nëpërmjet sqarimit me shkrim kishte bërë të ditur se mbërritja e avionëve të NATO-s në aeroportet turke do t’i bëhet e ditur publikut. Në këtë mënyrë avionët e NATO-s do të godisnin Jugosllavinë nga Turqia përmes Bullgarisë dhe Rumanisë, shkruhej më tej në artikull.⁵⁵ Në anën tjetër, autoritetet turke vazhdonin të ishin koherent në deklaratimet e tyre, nëpërmjet të cilave shpreheshin se shteti turk do t’i përmbushte me përpikëri detyrimet që kishte brenda Aleancës së Atlantikut Verior.⁵⁶

Deri në mbarimin e fushatës ajrore të NATO-s, çështja e përdorimit të bazave dhe aeroporteve të Turqisë në shërbim të arritjes së objektivave të parashikuara në kuadër të operacionit ajror të kryer nga NATO-ja në kontekstin e luftës në Kosovë, nuk u përmend në adresimet për shtyp të Ministrisë së Punëve të Jashtme të Turqisë. Si duket, Ministria e Punëve të Jashtme e la në autoritetin e Ministrisë së Mbrojtjes Kombëtare dhe Shtabit të Përgjithshëm diskutimin e detajeve të natyrës ushtarake bashkë me zbatimin e vendimeve politike që bie në fushën ushtarake, çka përfaqëson diçka të natyrshme.⁵⁷

⁵⁴ Sipas korrespondentit të gazetës “Milliyet” për Brukselin, pistat ajrore të Turqisë në Çorlu, Bandırma dhe Balıkschir ishin bazat që planifikoheshin të përdroreshin nga organizata e NATO-s. Në artikull shpaloseshin të dhëna dhe mbi shkaqet e pamundësisë së arritjes së një marrëveshjeje mes palëve, duke shfaqur pretendimin se Turqia e shihte me ftohësi mundësinë e përdorimit të pandërprerë të disa prej pistave ajrore të saj, shih: “Ankara en sadık üye”, *Milliyet*, 14 Mayıs 1999, 20.

⁵⁵ “NATO uçaklarına 3 üs”, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1999, 11.

⁵⁶ “Nato Çorlu’yu istiyor”, *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1999, 11.

⁵⁷ Në konferencën për shtyp, ministri i Punëve të Jashtme të Turqisë refuzoi të përgjigjej në pyetjet e drejtuara nga gazetarët të cilat kishin të bënin me aspekte ushtarake, duke u shprehur se shpalosja e detajeve në fushën ushtarake i takonte Ministrisë së Mbrojtjes dhe Shtabit të Përgjithshëm, shih: “Dışışleri Bakanı Sayın İsmail Cem’in Basın Toplantısı”, *Dışışleri Güncesi*, 2 Haziran 1999, 20-22.

Sipas një burimi tjetër, i cili përmbledh informacionin më të mirë të disponueshëm (dhe ka të ngjarë jo të plotë) në lidhje me përbërjen dhe disponimin e forcave të NATO-s rreth qershorit 1999, numri i aeroplanëve turq F-16 të ofruar në shërbim të operacionit ajror ishte 11. Në bazë të burimit, duket se bazat ajrore në Bandirma dhe Incirlik të Turqisë u lanë gjithashtu në shërbim të këtij operacioni.⁵⁸ Kontributi i Turqisë do të mbetej i rëndësishëm dhe më tej në misionet ndërkombëtare që shoqëruan përfundimin e ndërhyrjes ushtarake të NATO-s në territorin jugosllav. Me mbarimin e luftës, Republika e Turqisë do të dërgonte një njësi të përbërë prej 987 trupash në kuadër të Forcës Paqeruajtëse të KFOR-it në Kosovë.⁵⁹

Çështja e refugjatëve dhe operacionet humanitare në përballimin e krizës

“Me fillimin e sulmeve ajrore të NATO-s, kryesia luftarake serbe kaloi në fushatën e hapur të dëbimeve masive dhe përndjekjeve. Shumë shpejt numri i refugjatëve u shtua nga dhjetëra mijë në qindra mijë, të cilët në Shqipëri dhe Maqedoni provokuan një krizë të madhe humanitare, e në Maqedoni edhe një krizë dramatike politike”, - shkruan ministri i Jashtëm gjerman në memualet e tij.⁶⁰ “Sipas të dhënave të Komisariatit të Lartë për Refugjatë të OKB-së (UNHCR) brenda vetëm nëntë javëve, 350 mijë refugjatë nga Kosova arritën në Maqedoni, 100 mijë prej të cilëve aty arritën në javën para

⁵⁸ “Operation Allied Force - Order of Battle - June 1999”, https://www.globalsecurity.org/military/ops/kosovo_orbat.htm?fbclid=IwAR0ELTe bX5V5Lvwxq65wQ9wELRlxi6Bh-4RBBZu2PZ_bwGzKsDMCNvAGS8s (01.03.2024).

⁵⁹ Në artikullin e kolumnistit turk për çështje të jashtme, Sami Kohen, u bë gjithashtu një analizë e humbjeve që ekonomia turke kishte pasur si rezultat i luftës në Kosovë. Sipas vlerësimit të autorit, Lufta e Kosovës, i kishte hapur rrugë humbjes prej 100 milionë dollarëve tregtisë turke, shih: “Türkiye ne kazandı ne kaybetti?”, *Milliyet*, 12 Haziran 1999, 20.

⁶⁰ Fischer, *Vitet kuq-gjelbër*, 163.

Pashkëve”.⁶¹ Një situatë e tillë do alarmonte autoritetet maqedonase, të cilët kërkuar ndihmën e institucioneve ndërkombëtare në çështjen e përballimit të krizës.

Reagimi ndërkombëtar në përballimin e krizës humanitare do të ishte i menjëhershëm. Më 3 prill, UNHCR-ja pranoi ofertën e NATO-s për kooperim të ngushtë në kapërcimin e krizës së refugjatëve në Maqedoni dhe Shqipëri. Në këndvështrimin e ministrit të Jashtëm gjerman, Joschka Fischer. Ky përbënte një zhvillim të jashtëzakonshëm, për faktin se deri në atë moment organizatat për ndihma të OKB-së nuk kishin bashkëpunuar me organizata ushtarake.⁶² Rëndësinë e kooperimit në përballimin e urgjencës së krijuar e konfirmonin dhe autoritetet e NATO-s në deklaratën e lëshuar në Takimin e Jashtëzakonshëm Ministror të Këshillit të Atlantikut të Veriut të mbajtur në Bruksel.⁶³ Ndonëse kontributi ushtarak i Turqisë gjatë operacionit të NATO-s mbeti i kufizuar në kuadër të detyrimeve që shteti turk kishte brenda aleancës së NATO-s, në rrafshin humanitar autoritetet turke do të bënin përpjekje të mëdha duke i shtrirë dorën e ndihmës njerëzve që u ekspozuan ndaj aksioneve të forcave serbe të sigurisë në Kosovë. Frika nga

⁶¹ Përveç shifrave mbi numrin e refugjatëve shqiptarë të prezantuara nga ana e organizatave ndërkombëtare, gazetarë të huaj kanë shkruar mbi shpërnguljen e dhunshme të popullsisë shqiptare nga Kosova dhe kanë përshkruar në veprat e tyre gjendjen në kampet e refugjatëve në Shqipëri dhe Maqedoni. Korrespondenti i “The Economist” Tim Judah, korrespondentja spanjolle e luftës Ana Exposito Valle, Mirela Otrova, e cila punonte për mediumin gjerman “Deutsche Welle”, dhe së fundmi edhe gazetari dhe redaktori serb Rade Radovanoviq, janë në mesin e emrave të njohur.

Shih: Judah, *Kosova luftë dhe hakmarrje*, 290-307; Ana Exposito Valle, *Mirupafshim në Kosovë!*, Prishtinë: KOHA, 2021; Mirela Otrova, *55 ditë*, Tiranë: Onufri, 2019; Rade Radovanoviq, *Qeshja nën trekëmbëshin e varjes*, Prishtinë: KOHA, 2021; Tim Judah, *Kosova çfarë duhet të dijë secili*, Prishtinë: Botime Artini, 2020, 121-147. Për planet e dëbimit të shqiptarëve dhe të ashtuquajturin “Operacioni Patkoi” shih memoret e ministrit të Punëve të Jashtme të Gjermanisë: Fischer, *Vitet kuq-gjelbër*, 167-168.

⁶² Fischer, *Vitet kuq-gjelbër*, 170.

⁶³ “The situation in and around Kosovo.”

përshkallëzimi i situatës në këtë vend dhe përkeqësimi i gjendjes së civilëve përbënin shqetësim aktiv në agjendën politike të Turqisë që nga fillimi i luftës në Kosovë. Autoritetet vendimmarrëse turke u treguan mjaft transparente lidhur me çështjen e operacionit të ndihmave humanitare të ndërmarra nga institucionet turke në shërbim të kapërcimit të krizës. Në këtë kuptim, adresimet për shtyp të Ministrisë së Punëve të Jashtme të Turqisë janë burim i rëndësishëm për të kuptuar aksionet e ndërmarra nga autoritetet turke gjatë fushatës së bombardimeve të NATO-s në territorin jugosllav. Në gjithë periudhën sa zgjati operacioni ushtarak i NATO-s, zëdhënës nga Ministria e Punëve të Jashtme pothuajse në çdo javë shpalosën para shtypit të dhëna statistikore të përditësuara lidhur me numrin e refugjatëve në kampet turke dhe ndihmat humanitare të dërguara nga Turqia në Shqipëri dhe Maqedoni. Në anën tjetër, vërehet një interesim i madh i gazetarëve turq, të cilët ushtruan presion mbi organet vendimmarrëse turke në lidhje me çështjen e refugjatëve dhe shifrave financiare të ofruara në përballimin e urgjencës së krijuar në kufijtë e shtetit shqiptar dhe maqedonas.

Më 5 prill në sqarimin për situatën në Kosovë, ministria turke shpalli kuotën për pranimin e refugjatëve, e cila për kohën ishte më e lartë se ajo e vendeve evropiane. 20 000 ishte numri i paraparë i refugjatëve nga Kosova, të cilët do të strehoheshin në kampin e ngritur nga autoritetet brenda territorit turk në Thraki. Sipas sqarimit të Ministrisë, një mobilizimi i tillë ishte bërë për të lehtësuar barrën e institucioneve maqedonase në çështjen e refugjatëve.⁶⁴ Megjithëse favorizimi i refugjatëve shqiptarë të ndodhur në territorin maqedonas ishte bërë për arsye gjeografike. Turqia nuk përjashtonte mundësinë që në rast nevojë të ofronte strehim në hapësirën e saj dhe për refugjatët që ndodheshin në territorin e shtetit shqiptar.

⁶⁴ “Kosova’daki Duruma İlişkin Açıklama”, *Dışışleri Güncesi*, 5 Nisan 1999, 29.

Në ditët në vazhdim, ambasadori turk në Beograd, Ahmet Acet, në cilësinë e përfaqësuesit të veçantë të presidentit Demirel,⁶⁵ shpalosi para shtypit të dhëna statistikore mbi ndihmat humanitare të dërguara nga Republika e Turqisë në Shqipëri dhe Maqedoni. Në konferencën për shtyp, ambasadori turk ofroi gjithashtu informata mbi gjendjen e dy kampeve të refugjatëve të ngritura nga ana e Gjysmëhënës së Kuqe në Elbasan dhe në Bojana te Maqedonisë. Sipas përfaqësuesit të presidencës, dy kampet ofronin një kapacitet për strehimin e afro 20 000 refugjatëve. I pyetur nga gazetarët mbi numrin dhe gjendjen e refugjatëve turq nga Kosova të strehuar në Turqi, ambasadori turk me detyrë të pezulluar deklaroi se institucionet turke nuk zotëronin shifra mbi këtë çështje dhe për më tepër konsideronin se ishte e padrejtë të bëhej një ndarje ndërmjet refugjatëve shqiptarë dhe turq të Kosovës. Në fund të konferencës, Acet bëri të ditur dhe njëherë se Turqia i kushtonte rëndësi të madhe gjendjes së refugjatëve dhe se pavarësisht se Turqia mund të dukej modeste, në krahasim me mundësitë, shteti turk ishte duke dhënë një kontribut që nuk mund të nënvlerësohej.⁶⁶

Duke iu referuar shifrave zyrtare deri më 30 prill 1999, 13 000 ishte numri i refugjatëve nga Kosova që hynë në Turqi nëpërmjet rrugëve tokësore dhe ajrore. Nga kjo shifër, 5 000 ishte numri i refugjatëve të ndodhur në kampin Kırklareli Gaziosman Pasha, të ngritur nga ana e institucioneve turke në territorin e Thrakisë. Pjesa tjetër e refugjatëve ishin strehuar në shtëpitë e familjarëve dhe të

⁶⁵ Me të filluar fushata ushtarake e NATO-s në territorin jugosllav, Republika e Turqisë nëpërmjet një note zyrtare njoftoi pezullimin e aktivitetit të ambasadës së saj në Beograd dhe evakuimin e plotë të personelit. Kësisoj detyra e ambasadorit turk në Beograd mbeti e pezulluar përkohësisht, ndërkohë që ambasadori Ahmet Acet u kthye në Turqi me detyrën e re të përfaqësuesit të veçantë të presidentit Demirel, shih: “Belgrad Büyükelçimiz Personelinin Tahliyesine İlişkin Açıklama”, *Dışişleri Günüesi*, 26 Mart 1999, 241.

⁶⁶ “Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Sermet Atacanlı’nın Haftalık Olağan Basın Toplantısı”, *Dışişleri Günüesi*, 14 Nisan 1999, 65-76.

afërmeve të tyre në qytete të ndryshme të Turqisë.⁶⁷ Sipas sqarimit zyrtar, kampi i refugjatëve në territorin e Turqisë zotëronte kapacitete të plota dhe në të ishte krijuar një mjedis jashtëzakonisht pozitiv. Sa u përket numrit të refugjatëve shqiptarë në kampet turke të ngritura në shtetin shqiptar dhe Maqedoni, shifrat e dhëna nga ministria flasin mbi një numër prej 4 000 refugjatësh të strehuar në Bojana të Maqedonisë dhe 1 500 në Elbasan deri në fund të muajit prill (në të dy kampet ishte paraparë që të strehohej një numër prej 20 000 refugjatësh). Autoritetet turke shpalosën informata dhe mbi ndihmat humanitare të dërguara në shtetin shqiptar dhe Maqedoni: deri në fund të prillit rreth 100 kamionë dhe 7 avionë me ndihma humanitare ishin nisur drejt Ballkanit, ndërsa shuma financiare e shpenzuar ishte 4.5 milionë dollarë amerikanë, pa përfshirë shpenzimet e transportit dhe personelit.⁶⁸

Në javët në vazhdim, këto shifra do pësonin ngritje duke dëshmuar një interesim dhe një solidaritet të vazhdueshëm të shtetit turk me situatën e krijuar nga kriza humanitare që shpërtheu në Ballkan. Gjithnjë duke u referuar të dhënave zyrtare, gjatë muajit maj pati rritje të numrit të refugjatëve kryesisht në kampin e ngritur nga Gjysmëhëna e Kuqe në Elbasan. Po këtë muaj, kampi në Elbasan do të vizitohej nga personalitete të larta si, Sekretari Gjeneral i NATO-s Javier Solana, kryeministri Blair dhe presidenti Gligorov, të cilët u shprehën të kënaqur me gjendjen e kampit dhe shpalosën vlerësimin e tyre mbi kushtet dhe funksionimin e tij.⁶⁹

⁶⁷ Si shembull, që në mars të vitit 1999 refugjatë shqiptarë nga Kosova u strehuan në shtëpitë e të afërmeve të tyre në lagjen “Zafer” të qytetit të Bursës, e cila edhe sot përfaqëson një lagje kompakte shqiptare sa i përket përbërjes së popullsisë, shih: “Geri döneceğiz”, *Milliyet*, 26 Mart 1999, 3.

⁶⁸ “Türkiye’nin Kosovalı Mültecilere Yardımı Konusunda Bilgi Notu”, *Dışişleri Güncesi*, 30 Nisan 1999, 168-169; “Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Sermet Atacanlı’nın Haftalık Olağan Basın Toplantısı”, *Dışişleri Güncesi*, 29 Nisan 1999, 159-167.

⁶⁹ “NATO Genel Sekretari Solana’nın Arnavutluk’taki Elbasan Kızılay Çadır Kampı’nın ziyaretine ilişkin bilgi notu”, *Dışişleri Güncesi*, 14 Mayıs 1999, 70;

Deri më 8 qershor 1999, gjithsej 17 024 refugjatë kosovarë hynë në Turqi. Në kuadër të programit të evakuimit të kryer nga Komisioni i Lartë i Kombeve të Bashkuara për Refugjatët (UNHCR) dhe Organizata Ndërkombëtare për Migrim (IOM), refugjatët kosovarë u dërguan rregullisht në Turqi nëpërmjet rrugëve ajrore dhe u vendosën në Kampin e Refugjatëve Kırklareli Gaziosman Pasha, prej nga mund të shkonin te të afërmit e tyre sipas dëshirës. Në notën zyrtare të Ministrisë së datës 10 qershor, bëhej e ditur se 7 310 refugjatë nga Kosova strehoheshin në këtë kamp, ndërkohë që sa i përket kampeve turke jashtë Turqisë, vlerësohej se 5 400 ishte numri i refugjatëve që strehoheshin në Bojana të Maqedonisë dhe 4 050 i atyre në Elbasan. Deri në përfundimin e bombardimeve të NATO-s rreth 4 milionë e 50 000 dollarë amerikanë ndihma humanitare u dërguan nga Republika e Turqisë në drejtim të Shqipërisë dhe 2 milionë dollarë amerikanë drejt Maqedonisë pa përfshirë shpenzimet e personelit dhe transportit, duke e bërë Turqinë një nga vendet me asistencën më të lartë dhe më të shpejtë të ofruar në shërbim të përballimit të krizës humanitare të krijuar në Gadishullin e Ballkanit.⁷⁰

Republika e Turqisë tregoi gjithashtu vëmendjen e duhur ndaj proceseve që pasuan përfundimin e luftës në Kosovë, duke përmbushur përgjegjësitë e saj në kuadër të misionëve të OKB-së dhe NATO-s në këtë vend. Procesi i gjatë i bisedimeve të palës shqiptare dhe serbe në Vjenë u zhvillua në kohën kur politika e jashtme e Turqisë po shfaqte shenja serioze të ndryshimit. Me kalimin e kohës politika e jashtme turke filloi të parashtronte synime rajonale dhe madje globale, të cilat lidershipi i ri po i ushqente dita-ditës. Është pikërisht kjo frymë e re në suazat e të cilës do të zhvilloheshin marrëdhëniet shqiptaro-turke në dekadën në vijim.

“Türkiye’nin Kosovalı Mülteciler için Arnavutluk ve Makedonya’da Kurduğu Çadır Kamplarına İlişkin Bilgi Notu”, *Dışişleri Güncesi*, 21 Mayıs 1999, 83-84.

⁷⁰ “Kosovalı Mültecilere Türkiye Tarafından Yapılan Yardımla İlgili Bilgi Notu”, *Dışişleri Güncesi*, 10 Haziran 1999, 68-69.

Fillimi i konfliktit të armatosur dhe procesi i shpërbërjes së Jugosllavisë në Ballkan solli në mënyrë të natyrshme përfshirjen e Turqisë në rajon si një aktor i rëndësishëm ndërkombëtar. Pozicioni gjeograf i Turqisë, lidhjet historike, kulturore dhe marrëdhëniet ekonomike me vendet e rajonit ndikuan që Turqia të ndiqte një politikë aktive në përpjekje për t'i shtyrë palët e përfshira në konflikt drejt gjetjes së një *modus vivendi*. Duke i parë ngjarjet nga një perspektivë diplomatike, autoritetet turke theksuan domosdoshmërinë e uljes së tensioneve dhe sheshimit të mosmarrëveshjeve ndërmjet palëve, duke mbajtur fillimisht një pozicion të moderuar përballë zgjidhjeve të tjera politike të mundshme për Kosovën.

Përshkallëzimi i situatës në Kosovë pati për pasojë rivlerësimin e politikës së jashtme të Turqisë në raport me çështjen e Kosovës, duke ndjekur në muajt në vazhdim një linjë më të vendosur, gjë që u reflektua në akuza serioze të lidërshit turk drejtuar Beogradit zyrtar. Ndonëse diskutimet mbi çështjen e Kosovës në Asamblenë e madhe Kombëtare të Turqisë dhe raportimet e përditshme të shtypit turk ndikuan në krijimin e një klime pozitive në vend dhe në një lloj presioni të opinionit publik mbi autoritetet vendimmarrëse turke, në rrafshin institucional, ku ky presion do të reflektonte veçse në dhënien e disa deklaratave, të cila me raste mund të konsideroheshin si qëndrim konstruktiv i autoriteteve turke ndaj kauzës shqiptare për pavarësi. Në të vërtetë faktori kryesor që do të përcaktonte kornizat e politikës së jashtme të Turqisë në kontekstin e luftës në Kosovë ishte faktori i jashtëm. Shtimi i numrit të masakrave në Kosovë dhe vendosmëria që tregoi SHBA-ja dhe NATO-ja në aplikimin e masave të diplomacisë shtrënguese trasuan rrugën që do të ndiqnin institucionet turke në çështjen e përballimit të konfliktit në Ballkan. Në gjithë periudhën sa zgjati lufta në Kosovë, politika e jashtme e Turqisë u zhvillua në një linjë me Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe partnerët strategjikë të NATO-s. Bashkëpunimi i Turqisë do të ishte thelbësor veçanërisht gjatë operacionit ajror të Forcave Aleate në Jugosllavi. Që në ditën e parë të bombardimeve të NATO-s, Republika e Turqisë nëpërmjet deklaratave të përfaqësuesve

më të lartë të saj shpalli mbështetjen për fushatën ajrore dhe shprehu gatishmërinë për një operacion të mundshëm tokësor. Kontributi i saj do të ishte më i madh në rrafshin humanitar, duke e bërë Turqinë një nga vendet me asistencën më të lartë dhe më të shpejtë të ofruar në shërbim të përballimit të krizës humanitare të krijuar në Gadishullin e Ballkanit.